

1991-yildan
chiqa boshlagan

Maxsus son

ISSN 2010-5584

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

til_adabiyot@umail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@umail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@umail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@umail.uz www.tilvaadabiyot.uz

TOSHKENT VILOYAT CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI - 5 YOSHDA

Ushbu sonda

Dolzarb mavzu

Og'zaki va yozma nutq –
komillik belgisi

5
bet

Tahlil

Hamid Olimjon lirikasida
epitetning semantik-
stilistik xususiyatlari

16
bet

Tadqiqotlar

Navoiy lirikasida obrazni
ifoda etishda ritm va
mazmun uyg'unligi

49
bet

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

Maxsus son.

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor SAIDOV
Dilshod KENJAYEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Yorqinjon ODIOV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Baxtiyor DANIYAROV
Abdurahim NOSIROV
Tolib ENAZAROV
To'liqin SAYDALIYEV
Ravshan JOMONOV
Zulxumor MIRZAYEVA
Qozoqboy YO'LDOSHEV
Tajixon SABITOVA
Salima JUMAYEVA
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinsbosari)

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Yuliya MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
vab-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi" dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnaldan nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga. 2022.25.06. da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/8. Shartli bosma tabog'i 6.0. «Arial» garniturasini. 10, 11 kegl. «ECO TEXTILE PRODUCT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Manzil: Toshkent sh. Mirobod tum., Matbuotchilar ko'chasi 32-uy. Buyurtma ___ Adadi 2100 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

G'afurjon Muxamedov. Toshkent viloyat chirchiq davlat pedagogika instituti - 5 yoshda	2
DOLZARB MASALA	
Rayxon Rasulova. Og'zaki va yozma nutq - komillik belgisi	
ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR	
Feruza Murodova. Maktab adabiyot darslarida hikoya janrini o'qitish texnologiyasi	7
Sarvinov Berdiyeva. O'quvchilarda matn bilan ishlash va tahlil qilish	8
ko'nikmasini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari	8
Ruxsora Murodova. ona tili ta'limida nostandart testlardan foydalanish usullari	11
Tojixon Sabitova. Maqollar badiiyatiga doir	12
Sirdaryoxon O'tanova. Adabiy qahramonlar ruhiyati va tasvir mushtarakligi	14
TAHLIL	
Mohizar No'monova. Hamid Olimjon lirikasida epitetning semantik-stilistik xususiyatlari	16
Gulmira Komilova. Tilshunoslikda lingvokulturologiya	18
Nilufar Ataqulova. O'tkir Hoshimov ijodida obraz yaratish mahorati	20
Umida Shermatova. Tabaqalashtirilgan adabiyot ta'limida binar ma'ruza metodi	22
O'tkur Islamov, Gulzoda Bekmuratova. Madaniy nutq - bebaho ma'naviy boylik!	
Adiba Davlatova. So'zning asl ma'nosi - shoirning asl dardi	
Nodira Xoliqova, Humoyun Umaraliyev. Komil inson masalasi - jamiyat masalasi	28
Iroda Xoliqulova. Hamza Hakimzoda niyoziyning dramalarida monologik nutqning o'rni	30
Nizomiddin Bozorov, Ulug'oy Choriyeva. Dramatik asarlarda makon, zamon va badiiy tilning komparativ qirralari	32
Bahoroy Eshmanova. Ingliz va o'zbek maqollarining kognitiv-qiyosiy tahlili	34
Ziyoda Usmonova. Ta'lim tizimiga oid kuzatishlar, tahlillar va takliflar	36
Gulshodaxon Tojiboyeva. Abdulla Qodiriy va zamondoshlari ijodida ayollar obrazining mushtarak jihatlari	38
Emina Achilova. O'tkir Hoshimovning "urushning so'nggi qurboni" hikoyasida psixologik tasvir	40
Musajan Tadjibayev. Germenevtikada psixologik talqin muammolari	42
TADQIQOT	
Hoshimjon Quchqorov. Tarjimon, tarjima va matn	44
Nafisa Rahmanova. Nizomiy va Navoiyning ota-o'g'il munosabatlari haqidagi qarashlari	46
Laylo Xasanova. Navoiy lirikasida obrazni ifoda etishda ritm va mazmun uyg'unligi	49
Arofatoy Muydinova. O'zbek milliy uyg'unlash adabiyoti vakillari ijodida muvashshah san'ati	51
Mohigul Mavlonova. "Farhod va Shirin" dostonida shopur obrazi talqini	53
Nizomiddin Bozorov, Mohira Hayitova. Samimiyatning teran badiiy ifodasi	55
Ra'no Xayrullayeva. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish, nutqini o'stirish yo'llari va vazifalari	58
Nafisa Muratova. Maktabda tarixiy so'zlar mavzusini o'tishning o'ziga xos usullari	60
Abdushukur Shofqorov. "O'zbek tilining izohli lug'ati" dagi dialektal so'zlar	63
Rahmatilla Norbekov. Munglig' qalblar kuychisi	65
KICHIK TADQIQOT	
Qodirjon Mo'ydinov. Sud nutqi leksikasidagi o'zlashma so'zlar	67
Shahnoza Azimjonova. Akademik Naim Karimovning ijodkor portretini tarixiy jarayon zaminida o'rganish mahorati	69
Xosiyat Abduqahhorova. Mustaqil so'z turkumlarida antisemik munosabatlarning ifodalanishi	70
Dildora Yorbulovala. Hamza hakimzoda niyoziyning ashulalarida xotin-qizlar mavzusi	72
Aziza Avezova. Alisher Navoiy "turkiylar choseri" mi?	73
Nodira Xolikova. Millat va jamiyatning badiiy in'ikosi	76
Hikmat Hikmatov. Adabiyot darsida yangi - "xamsa" metodidan foydalanish usullari	78
Xumoyun Umaraliyev. Hamza Hakimzoda Niyoziyning she'riyatida erk va bilim talqini	80

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

jurnali

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

tilliligi (36 til) pirovardida tilsizlikka, ya'ni yagona yoki keng tarqalgan, Dog'iston uchun umumiy bo'lgan tilning bo'lmasligiga olib kelishi mumkin edi. Shu masalada ehtirosli va kuchli bahs-tortishuvlar bo'lib o'tardi. Biz jurnal maqolalari va xususiy bahs-munozaralarda Dog'iston uchun turk tilining maqsadga muvofiqligini isbotlar edik". [1: 24] Demak, Maqsud Shayxzodaning tanqidiy qarashlari paydo bo'lishida, ijodining yangi boshqichga ko'tarilishida, ijodkor badiiy olamining kengayishida Dog'istondagi tarixiy jarayonning ma'lum darajada ta'siri mavjud.

Akademik Naim Karimov ma'rifiy romanlarida ijodkorlarning murakkab va biz uchun zavqli hayotidan hikoya qilar ekan, har bir vaziyatni badiiy talqin qilishga urinadi. Tarixiy jarayonni yorqin akslantirishda ijodkor bilan bog'liq bo'lgan tarixiy davrni o'z tili bilan so'zlata-di. Bu o'rinda adabiyotshunoslik hamda tarixiy haqiqat bahsga kirishadi. Olim ma'rifiy roman orqali "Shayx aka" xususidagi ilmiy ma'lumotlarga, daliliy materiallarga, ijodkorga xos badiiylik berish, obraz yaratish borasida haqqoniylikka asoslanishi orqali ijodkorning XX asr o'zbek adabiyotshunosligidagi adabiy portretini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. Maqsud Shayxzoda. Ma'rifiy-biografik roman. – Toshkent: Sharq.
2. Azimjonova Sh. Tarixiy jarayonning adabiy hayotga ta'siri munaqqid nigohida // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborot-nomasi, 4/5-son. – Xiva, 2022.
3. Karimov N. Shayxzoda va jahon adabiyoti // Jahon adabiyoti, 2008-yil, 11-son. 126–130-betlar.
4. Karimov N. Shayxzoda nega qamalgan? // Darakchi, 2008-yil, 17-aprel.

Xosiyat ABDUQAHHOROVA,
Toshkent viloyati Chirchiq davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi

MUSTAQIL SO'Z TURKUMLARIDA ANTISEMIK MUNOSABATLARNING IFODALANISHI

Ma'lumki, til murakkab ijtimoiy, biologik-fiziologik hodisa sifatida kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulativ funksiyalarni bajaradi. Tilning emotsional-ekspressiv funksiyasining namoyon bo'lishida qarama-qarshi bo'lgan til birliklarining tahlili muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirga qadar tilshunoslikda leksik qarama-qarshilik bir turkum doirasida o'rganib kelindi. Ma'lum vaqt o'tishi bilan bunday munosabatlar boshqa so'z turkumlarida ham kuzatilishi mumkinligi haqida fikrlar bildirildi. Mana shu fikrlar asosida D.Abdullayeva yaqin yillarda ziddiyat tushunchasini kengroq o'rganishni maqsad qilib, antisemiya termini ostida tadqiq etdi. Darslik va qo'llanmalarda borliqdagi ziddiyat, qarama-qarshilik tor tushunilib, antonimiy nomi ostida talqin qilinib kelingan edi. Vaqt o'tishi bilan jahon tilshunosligi, shu bilan birga, o'zbek tilshunosligida ham so'z turkumlariaro antisemik munosabatlar mavjudligi aniqlandi.

Antisemik munosabatlarning eng keng ko'lamli si-fat va ot turkumidagi so'zlar o'rtasida yuzaga chiqadi. Ot-sifat antisemiyasida yasovchi asos qaysi turkumda bo'lishidan qat'i nazar, antisemik munosabat yadrosini "belgi" tashkil etadi. Chunki ot turkumidagi antisemiya, asosan, mavhum otlarga xos, bunday so'zlar, odatda, belgi yoki harakatdan *mavhum otlar* sifatida xarakterlanadi. Masalan: *yovuz* – ma'lum predmetning shunday belgisi, *yovuzlik* – belgining obyektidan xoli shakli.

Mazkur otlar tub so'z shaklida ham (*g'am, qayg'u, kul-fat* kabi), yasama so'z shaklida ham (*ezgulik, yovuzlik, poklik, shodlik* kabi) kuzatiladi. Yasama so'z shaklida kelganda ular semantikasidagi belgi tub holatidagidan yorqinroq aks etadi, chunki bunday holatda semantik akslanish ham sodir bo'ladi: *ezgu* – *ezgulik*, *yovuz* – *yovuzlik* kabi. Bunday holatda asosning o'zi o'zgar-masdan mavhum otlarni hosil qiladi.

Bu hodisa yuqorida keltirilgan misollardagi kabi si-fat asosdan ot yasalganda yorqin namoyon bo'ladi. Ayniqsa, sifat-dan *-lik* yasovchi affiksi asosida mavhum otlar yasalganda, asos va yasalma semantikasi juda yaqin hisoblanadi. Turkum otga o'tgan bo'lsa-da, pred-metlik xususiyatidan ko'ra belgi xususiyati kuchli bo'ladi (*yomon* – *yomonlik* kabi). Bunday antisemik munos-abatlarning asosiy qismi sifat asosdan *-lik* affiksi yor-damida mavhum ot yasalganda yuzaga chiqadi. Bu ho-latda antisemiya antonimiyaga yaqinlashgan eng kuchli holat deb e'tirof etishimiz mumkin. So'z turkumlariaro antisemik munosabatlar ot va sifat so'z turkumlarida juda ham ko'p kuzatiladi.

Harakat va predmet bildiruvchi so'zlar antisemi-yasida antisemik yadro asosini juda ko'p holatlarda "harakat" semasi tashkil etadi. Chunki sof predmetlik semasi antisemik munosabatni yuzaga keltira olmaydi. Bunda predmet sifatida ham harakatning muallaq ho-lati olinadi. Masalan, *kulmoq* so'zini *yig'lamoq* so'ziga

nisbatan antisemik aloqasini ta'minlab beruvchi sema *kulgi* so'zida ham aks etgan, turkumning o'zgarishi buni inkor eta olmaydi. E'tibor bering: *sezgi*, *kulgi*, so'zlari ot turkumida bo'lishiga qaramay, ularda "predmetlik" xususiyatidan ko'ra "harakat", "holat" semalari aniqroq ifodalangan.

Bunday holat hozirgi o'zbek adabiy tilida tub hisoblangan otlar semantikasida ham uchraydi. Masalan: *javob* – *javob bermoq* kabi. *Javob* so'zi ot turkumida bo'lsa ham, uning semantikasida harakat tushunchasi bor. Shu sababdan *javob bermoq* qo'shma so'zining harakat ma'nosini ifodalashi faqat *bermoq* qismi tufayli yuzaga chiqqan deb bo'lmaydi: *Javob* – "so'roq tariqasida aytilgan fikr", *javob bermoq* – "biror voqea-hodisani ifodalash uchun bildirilgan fikrlar jamligidir".

Biz harakat nomini fe'lining o'z kategoriyalaridan xoli shakli deb o'rganamiz. Ammo nima bo'lganda ham, u fe'l turkumiga xos va fe'lga oid grammatik xususiyatlar unda mavjud, semantik nuqtayi nazardan u subyektdan xoli emas. Masalan, *savol bermoq* deganimizda, aniq shaxs yoki zamon ma'nosi ifodalanmayotgan bo'lsa-da, unda subyekt ma'nosi bor, chunki harakatning chiqish nuqtasi sezilib turibdi: *savol bermoq* – "biror axborotga ega bo'lish maqsadida nimanidir so'rash". Ko'rib turganimizdek, bu jarayonni bajaruvchisiz (subyektsiz) tasavvur qilib bo'lmaydi. *Savol* so'zida (ot turkumiga oid bo'lganda) esa harakat ana shu bajaruvchidan yiroq bo'ladi.

Demak, harakat va predmet bildiruvchi so'zlar antisemiyasi mazmunan, asosan, bir semantik yadroli ko'rinishda bo'ladi, ya'ni yasovchi asos va yasalmaning ot yoki fe'l turkumida bo'lishidan qat'i nazar, antisemik munosabatga asos bo'luvchi semalar harakat xarakteriga ega bo'ladi: *ijozat* – *taqiqlamoq*; *himoya* – *hujum qilmoq*.

Antisemik munosabatlar belgi va harakat ma'nosini bildiruvchi so'zlar (ya'ni sifat va fe'l turkumidagi so'zlar) asosida namoyon bo'ladi. Masalan: *ozmoq* – *semiz*, *tirik* – *o'lgan* kabi. Quyidagi misollarda antisemik munosabatlarning har ikki turkum doirasida namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

Muayyan vaziyatda belgi va harakat munosabatida birining boshqasidan ustunligi seziladi. Shunga ko'ra, biz harakat va belgi anglatuvchi so'zlar antisemiyasining semantik jihatdan quyidagi ikki ko'rinishini ajratishni lozim topdik: 1) "belgi" yadroli antisemik munosabat: *oq* – *qoraymoq*, *qora* – *oqarmoq*; *oz* – *ko'paymoq*, *ko'p* – *ozaymoq*; *ozg'in* – *semirmoq*, *semiz* – *ozmoq*; *qiyin* –

osonlashmoq, *oson* – *qiyinlashmoq* kabi; 2) "harakat" yadroli antisemik munosabat: *topmoq* – *yashirin*; *kulgi* – *yig'loq*; *yopiq* – *ochmoq* kabi.

Bir antisemik munosabat nafaqat ikki leksema, balki ikki leksemalar qatorining qarama-qarshiligini ham ta'minlab kelishi mumkin. Bunda o'zakdosh so'zlar uchun mazmuniy invariant element mavjud bo'lib, ularning yadrosini tashkil etadi. Masalan: *zaif*, *zaiflik*, *zaiflashmoq* – *kuch*, *kuchli*, *kuchaymoq* kabi.

Keltirilgan holatdan ko'rinib turganidek, qarama-qarshilik asosini tashkil etgan semalar ("jismoniy qobiliyati past" – "jismoniy qobiliyati ortiq") har ikki tomondagi guruh a'zolarining barchasi uchun integral, ya'ni "jismoniy qobiliyati past" semasi birinchi o'zakdosh so'zlar paradigmasidagi barcha komponentlarga (*zaif*, *zaiflik*, *zaiflashmoq*), "jismoniy qobiliyati ortiq" semasi esa ikkinchi paradigmatic qatordagi barcha komponentlarga (*kuch*, *kuchli*, *kuchaymoq*) xos. Bu esa mazkur antisemik holat faqat alohida juftliklarning emas, balki ikki paradigmatic qatorning umumiy qarama-qarshilik munosabatini yuzaga keltiradi va bunday, bir antisemik yadro asosida uyushgan so'zlar guruhi *antisemik uyani* hosil qiladi. Darhaqiqat, yuqorida keltirilgan fikrlar o'zini to'laqonli oqlaydi.

Shuni aytib o'tish kerakki, antisemik uyalar to'laligicha so'z yasash paradigmatalari bilan belgilanmaydi. Ba'zi o'rinlarda antisemiyaning so'z yasash paradigmatalari chegarasidan chiqishi ham kuzatiladi. Masalan: *ozmoq* – *semiz*; *ozg'in* – *semirmoq*. Bu o'rindagi *semiz* – *semirmoq* leksemalari hozirgi o'zbek adabiy tili me'yoriga binoan bir so'z yasash paradigmasiga kirmaydi. Chunki ushbu so'zlar soddalashish hodisasiga uchragan. Antisemiya hodisasi boshqa yondosh hodisalardan derivatsiya bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, mustaqil leksik-semantik hodisa sanaladi, shunga ko'ra *semiz* – *semirmoq* so'zlari umumiy semantik komponent asosida *ozmoq* – *ozg'in* kabi so'zlar qatori bilan bir antisemik uyani tashkil etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, mustaqil so'z turkumlarida antisemik munosabatlarni aniqlashda birgina ot, sifat va fe'l turkumi bilan chegaralanmasdan boshqa turkumlarni ham tadqiq etish, bu hodisani o'rganish jarayonida boshqa yondosh hodisalar bilan taqqoslangan, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Ze'ro, til ulkan imkoniyatlarga ega bo'lgan aloqa-aralashuv vositasidir. Shunday ekan, bu imkoniyatdan unumli foyalanishni o'z oldimizga maqsad qilib olishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva D. O'zbek tilida antisemiya. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2010.
2. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 1963.
3. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985.
4. Bozorov O. O'zbek tilida darajalanish: Avtoreferat. – Toshkent, 1997.
5. Mengliyev B., Xoliyorov O'. O'zbek tilidan universal qo'llanma. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
6. Ne'matov H, Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
7. Rahmatullayev Sh. va boshq. O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.